

Damian Adamczak

Ostatni rolnicy w przemysłowej części Górnego Śląska

Rocznik Muzeum "Górnośląski Park Etnograficzny w Chorzowie" 3, 204-231

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ostatni rolnicy w przemysłowej części Górnego Śląska

Damian Adamczak

Muzeum „Górnośląski Park Etnograficzny w Chorzowie”

„Ostatni rolnicy w przemysłowej części Górnego Śląska” to projekt badawczy Muzeum „Górnośląski Park Etnograficzny w Chorzowie” realizowany w latach 2012–2014 na terenie miast Katowice i Piekary Śląskie¹. Badania przeprowadzono w wybranych tradycyjnych gospodarstwach rolnych. Obecni rolnicy gospodarujący w zurbanizowanym krajobrazie centralnej części województwa śląskiego są szczególnie narażeni na trudne sąsiedztwo nowo powstających osiedli domów jedno- lub wielorodzinnych. Koegzystencja ta niestety przynosi powolny zanik dawnego gospodarowania.

Tytuł artykułu brzmi nieco pesymistycznie, sugerując koniec rolnictwa w części przemysłowej Górnego Śląska. Gdzie znajduje się tzw. przemysłowa część tego regionu? Jest to z pewnością obszar związany z dawną intensywną industrializacją w okolicach Katowic, Chorzowa, Piekar Śląskich, Bytomia, Zabrze i Gliwic. Teren ten leży w granicach Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego (GOP)². Znaczący rozwój przemysłu ciężkiego na tym obszarze nastąpił po 1763 roku, tuż po zakończeniu wojen śląskich i trwał do lat 80. XX wieku. Pod koniec XIX wieku odeszło w przeszłość górnictwo rud żelaza, potem górnictwo i hutnictwo rud cynku i ołowiu,

■ 1 Zwieńczeniem projektu była również wystawa etnograficzna (pod tą samą nazwą) eksponowana w siedzibie Muzeum „Górnośląski Park Etnograficzny w Chorzowie” od czerwca do grudnia 2015 roku.

2 GOP – największa w Polsce aglomeracja miejsko-przemysłowa w północnej części Górnośląskiego Zagłębia Węglowego: por. *Encyklopedia powszechna PWN*, Warszawa 1974, t. 2, s. 100.

a w ostatnich latach ograniczeniu uległo hutnictwo żelaza i górnictwo węglowe³. Widocznym śladem dawnej działalności przemysłowej są niewątpliwie zauważalne zmiany w krajobrazie – ziemia (gleba) zniszczona przez przemysł nie została na powrót wykorzystana pod uprawy. Pojawiły się także kolejne zagrożenia dla rolnictwa, jak postępujący proces urbanizacji oraz zmiany w przepisach dotyczących przeznaczania ziemi uprawnej na działki budowlane⁴.

Fot. 1. Pole rzepaku w Chorzowie-Maciejkowicach

Fot. A. Kreis, 2014 rok

■ 3 R. Kaczmarek, *Rewolucja przemysłowa czy industrializacja na pruskim Górnym Śląsku na przełomie XVIII i XIX w.*, [w:] *Rewolucja przemysłowa na Górnym Śląsku. Reden – Baildon – Godula*, Katowice 2011, s. 13–14, [a] <http://www.gwarkowie.pl/poczet/zeszyt-3-rewolucja-przemyslowa-na-gornym-slasku-reden-baildon-godula-6.pdf>, dostęp 05.10.2015.

4 Ustawa z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych.

Rolnictwo tradycyjne należy już na tym terenie do przeszłości – stąd tytuł projektu. W tekście przedstawiam sylwetki czterech rolników, którzy obecnie prowadzą swoje gospodarstwa różnymi metodami⁵. Opracowanie jest próbą omówienia problemu zaniku tradycyjnego rolnictwa na rzecz nowej jakości (trendu), jakim jest gospodarstwo farmerskie nastawione na wielką produkcję, zwykle będące monopolem uprawowym lub hodowlanym. Wynika to z faktu, iż dawne osady wiejskie stanowiące przedmieścia aglomeracji ulegały i dalej ulegają głębokim przemianom.

Od wsi do miasta, czyli metamorfoza rolnictwa na przykładzie Katowic i Piekar Śląskich

Początków rolnictwa – uprawy ziemi i hodowli zwierząt na omawianym terenie – można upatrywać już w epoce neolitu. Również kolejne grupy osadnicze zwykle zajmowały się uprawą roli i hodowlą zwierząt, co było głównym zajęciem ludności jeszcze we wczesnym średniowieczu. Od XIV wieku zaczyna się z wolna zmieniać krajobraz, czego przyczyną był rozwój górnictwa kruszcowego w okolicach Bytomia i Tarnowskich Gór oraz kuźnictwa nad rzekami: Stołą, Dramą i Rawą. Towarzysząca mu intensywna wycinka lasów wpłynęła na trwałe przekształcenia terenu.

Jeszcze w XIX wieku rolnictwo miało znaczący udział w tutejszej gospodarce. Obecnie w większości województwa śląskiego maleje powierzchnia upraw rolnych. Według ostatnich badań w stosunku do 2002 roku zmniejszyła się ona prawie o 17%. Specjaliści wskazują, że to tendencja ogólnokrajowa. Jednakże w naszym regionie – inaczej niż w pozostałej części kraju – wzrasta powierzchnia odłogów⁶. Na obszarze Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego z każdym rokiem zmniejsza się powierzchnia gruntów ornych⁷. Pomimo tego są miejscowości, gdzie prowadzona jest jeszcze działalność rolnicza. Miasta wraz z dzielnicami o tradycjach

■ 5 Badania terenowe Muzeum „Górnośląski Park Etnograficzny w Chorzowie” prowadzone przez Damiana Adamczaka na terenie Katowic i Piekar Śląskich w latach 2012–2014. Obiektem zainteresowania było czterech rolników wybranych na podstawie wcześniejszej kwerendy. Kwestionariusz badawczy obejmował pytania związane z gospodarstwem, hodowlą zwierząt, uprawą roślin oraz genealogią.

6 *Śląskie: Zmniejsza się powierzchnia upraw rolnych, wzrasta odłogów*, „Dziennik Zachodni” 9.01.2013, [a:] www.dziennikzachodni.pl/artykul/735869,slaskie-zmniejsza-sie-powierzchnia-upraw-rolnych-wzrasta-odlogow,id,t.html, dostęp: 25.02.2015.

7 A. Rostański, W. Szendera, *Środowisko geograficzno-przyrodnicze*, [w:] *Katowice. Środowisko, dzieje, kultura, język i społeczeństwo*, t. 1, red. A. Barciak, E. Chojecka i S. Fertacz, Katowice 2012, s. 71.

wiejskich to: Siemianowice Śląskie (Przełajka, Bańgów i Michałkowice), Chorzów (Chorzów Stary, Maciejowice), Bytom (Rozbark, Górniki i Stolarzowice), Zabrze (Grzybowie) oraz Ruda Śląska (Wirek, Bielszowice). Również na obszarze powiatu gliwickiego i tarnogórskiego znajdziemy jeszcze liczne miejscowości związane z gospodarką rolną, zwłaszcza w gminach Toszek, Wielowieś, Rudziniec oraz Zbrosławice i w Tworogu.

Miasto Katowice wyrosło w XIX stuleciu pośród wsi i małych osad przemysłowych Górnego Śląska⁸. Do połowy XIX wieku obszar wsi Katowice wraz z przyległymi osadami (w dzisiejszych granicach miasta Katowice) był terenem typowo rolniczym o nieznacznym stopniu antropogenicznego przeobrażenia. Na mapie Johanna Harnischa grunty orne zajmują 24,8% terenu obecnego miasta⁹. Jednak w XX wieku areał tych gruntów ciągle się zmniejszał. W 2000 roku zajmowały one jedynie 13,9% jego powierzchni¹⁰. Kiedy w latach 1822–1846 na terenie dzisiejszych Katowic kończono proces uwłaszczania chłopów, *siodłokom* przekazywano przeważnie po 27 hektarów ziemi, zagrodnikom – 12, a chałupnikom – 6. Następowoło to w zasadzie nieodpłatnie, nowy właściciel ponosił jednak koszty miernicze, wykonania map oraz przygotowania ksiąg wieczystych. Na terenie dawnych wsi, a obecnie południowych dzielnic miasta Katowice w Podlesiu, Zarzeczcu i w Ligocie chłopi zajmowali się głównie wyrębem drzewa w lesie, wypalaniem węgla drzewnego potrzebnego w kuźnicach, produkcją smoły i dziegiu, a także hodowlą pszczół¹¹. Kataster Karoliński pod datą 24 marca 1723 roku wymienia osobę sołtysa Podlesia, Tomasza Lasatowskiego¹². W drugiej połowie XVIII wieku w Podlesiu mieszkały 123 osoby. Mieścili się tam gospodarstwa: sołtysa, młynarza, 9 kmiecych,

■ 8 W 1865 roku przyznano Katowicom prawa miejskie. W 1873 roku stały się ośrodkiem powiatowym, a w 1897 roku miastem wydzielonym. W 1924 roku przyłączono gminy: Bogucice, Dąb, Ligota i Brynów, a wraz z nimi liczne wsie i kolonie. W 1951 roku Katowice wchłonęły nowe gminy: Piotrowice, Panewniki i Wełnowiec wraz z wchodzącymi w ich skład osadami. W 1960 roku przyłączono miasto Szopienice, także z licznymi osadami i osiedlami. W 1975 roku włączono do Katowic miasto Murcki oraz miasto i gminę Kostuchna z Podlesiem, Zarzeczem, Kopaninami, Zaopustą, Dąbrową i Bożymi Darami: por. L. Szaraniec, *Osady i osiedla Katowic*, Katowice 1980.

9 Mapa opracowana przez Johanna Harnischa w latach 1794–1795, wykreślona w 1801 roku przez elewa górniczego Fischera, uzupełniana (czerwonym atramentem) do początków lat czterdziestych XIX wieku. Mapa ma orientację południową: por. *Mapy i plany Katowic*, red. A. Złoty, Katowice 2005.

10 A. Rostański, W. Szendera, *Środowisko...*, s. 73

11 J. Siebel, *Osadnictwo średniowieczne i nowożytne do końca XVIII w.*, [w:] *Katowice...*, s. 179.

12 Kataster, sygn. 186, nr 33, k. 400, [za:] J. Siebel, *Osadnictwo...*, s. 183.

2 zagrodnicze i 24 chałupnicze. W Zarzeczcu na początku XVIII wieku było jedynie 5 gospodarstw kmiecych¹³.

Katowice, do niedawna powszechnie kojarzone z przemysłem, posiadają nadal grunty rolne zajmujące 11% całkowitej powierzchni miasta. Pod względem rolniczej przydatności dominują kompleksy IV klasy bonitacyjnej, które zajmują ponad połowę powierzchni miasta. Są one zlokalizowane głównie w Załężu, Brynowie, Zarzeczcu i Podlesiu. Gleby o wyższych klasach bonitacji występują głównie w bardziej zurbanizowanej części miasta i są nieużytkowane rolniczo (rejon Wełnowca, Bogucic, Janowa i Brynowa). Najłabsze gleby znajdują się w mniej zurbanizowanej części miasta (głównie w Murckach, Giszowcu, Panewnikach i Ochojcu). Pozostają skażone metalami ciężkimi (ołowiem, kadmem i cynkiem), których źródło stanowią zanieczyszczenia przemysłowe i powstające ze spalania węgla¹⁴. Gospodarstwa w liczbie około 150 są tutaj małe, przeciętnie kilkuhektarowe. Na obrzeżach stolicy województwa uprawiane jest żyto, pszenica, jęczmień ozimy, owies, kukurydza, ziemniaki, pieczarki, kwiaty i wierzby na opał, w Murckach – działnicy Katowic znajdują się nawet winnice, hoduje się krowy, świnie i kury. Gleby w Katowicach wykazują zanieczyszczenie o różnym natężeniu, natomiast zdecydowanie lepsza w tym względzie sytuacja jest w dzielnicach południowych (Piotrowicach, Podlesiu i Kostuchnie)¹⁵.

Piotr Mrowiec, rolnik z Katowic Panewnik, dożynkowy starosta z 2014 roku – wspomina, że duże gospodarstwa „policzyłyby na palcach” i nie wie, czy ich właściciele utrzymują się wyłącznie z rolnictwa. Dwa największe – w Podlesiu i Zarzeczcu – mają po 19 hektarów, dwa kolejne – w Zarzeczcu – po 10 hektarów i na nich kończą się areale dwucyfrowej wielkości. Gospodarstwo Piotra Mrowca należy do drobnych (2,8 hektarów), leży (spośród badanych gospodarstw) najbliżej centrum Katowic – w Panewnikach. Pięć lat temu posiadał jeszcze 120 sztuk świń. Musiał jednak zamknąć tuczarnię ze względu na uciążliwe zapachy, na które skarżyli się sąsiedzi. Gospodarz wspomina: „Jak przyszedł deweloper, pobudował osiedle, ludziom nie powiedział, co jest obok, wprowadził się profesor jeden z drugim i jak usłyszeli kwik, jak im zawiąło od zachodu, to

■ 13 J. Siebel, *Osadnictwo...*, s. 183.

14 Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Katowice. 2012, s. 32–33, [a] <https://pl.wikipedia.org/wiki/Katowice>, dostęp: 10.11.2015.

15 Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Katowice. 2009, s. 37, [a] <http://bip.um.katowice.pl/dokumenty/2009/12/30/1262693839.pdf>, dostęp: 05.10.2015.

zaczęli protestować. Nie liczyło się, że byłem tu pierwszy”. Pan Piotr przejął gospodarstwo po ojcu, a tamten po dziadku. Nigdy nie utrzymywali się wyłącznie z ziemi i zwierząt. Wozili węgiel z pobliskich kopalń do ludzi palących w piecach domowych – dziadek wozem, ojciec już traktorem, a pan Piotr ciężarówką. Jednak sentyment do ziemi pozostał: „Nic z niej nie mam, ale nie sprzedam” – mówił Piotr Mrowiec podczas wywiadu dla „Gazety Wyborczej”¹⁶.

Fot. 2. Zbiór kapusty w Piekarach Śląskich-Dąbrówce Wielkiej

Fot. A. Kreis, 2014 rok

Piekary Śląskie jako miasto istnieją dopiero od 1947 roku¹⁷. Dla większości Górnoszlązaków kojarzą się z pielgrzymkami, w których corocznie udział biorą rzesze wiernych. Do Bazyliki NMP pielgrzymuje od

■ 16 M. Goślińska, *Deweloperzy wypierają rolników z Katowic*, [@:] http://m.katowice.gazeta.pl/katowice/1,106509,16594737,Deweloperzy_wypieraja_rolnikow_z_Katowic.html?order=najfajniejsze_odwrotnie, dostęp: 04.02.2015.

17 Pierwsza wzmianka o Piekarach pochodzi z 1253 roku. W 1934 roku połączono je z przyległym Szarlejem, zaś w 1935 roku zmieniono dotychczas funkcjonującą nazwę Piekary Wielkie na Piekary Śląskie. W 1947 roku miejscowość otrzymuje prawa miejskie. W 1975 roku ma miejsce przyłączenie do miasta sąsiednich – Kozłowej Góry, Brzozowic-Kamienia, Brzezin Śląskich i Dąbrówki Wielkiej; por. *Encyklopedia Piekarów Śląskich: Brzeziny Śląskie, Brzozowice, Dąbrówka Wielka, Kamień, Kozłowa Góra*,

100 do nawet 150 tysięcy pątników. Piekary Śląskie zajmują powierzchnię 3984 hektarów, z czego użytki rolne wynoszą 1890 hektarów¹⁸. Na terenie miasta działa 658 gospodarstw rolnych¹⁹. Najwięcej rolników uprawia ziemię w dzielnicach: Dąbrówka Wielka, Kozłowa Góra, Brzozowice-Kamień, ale także w dzielnicy Piekary Śląskie Centrum, tuż przy Kopcu Wyzwolenia. Dawniej znajdowały się tu zagrody zamożnych gospodarzy, zwanych *siodłokami*, dziś tereny te należą do Agencji Rynku Rolnego i są przez rolników dzierżawione²⁰.

Na obszarze gminy występują gleby III i IV klasy. Tutejsi rolnicy sieją zboża: ozimą pszenicę i jęczmień, żyto, z roślin przemysłowych przede wszystkim rzepak ozimy, a z paszowych – kukurydzę. Do intensywnych należą uprawy warzyw: marchwi, pora, kapusty i selera. W Piekarach Śląskich prowadzi się hodowlę trzody chlewnej i drobiu. Do 1990 roku w tej okolicy hodowano jeszcze kilka tysięcy sztuk bydła. Tradycja rolnicza jest przekazywana z pokolenia na pokolenie, młodzi piekarzanie nadal też kształcą się w technikum rolniczym w Nakle²¹.

W świetle *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Piekary Śląskie* można zauważyć niewielki spadek uprawianego areału rolniczego między 2005 a 2008 rokiem. W Dąbrówce Wielkiej zmniejszyła się powierzchnia upraw z 857 do 850 hektarów, w Brzozowicach-Kamieniu z 571 do 560 hektarów²².

Największy obszar sadów ujawniono w ewidencji gruntów należących do dzielnicy Kozłowej Góry. Na ogólną powierzchnię użytków rolnych wynoszącą blisko 340 hektarów aż 130,26 hektary to sady, co stanowi około 38% użytków rolnych i 27% całkowitej ich powierzchni. Tymczasem w obrębie całego miasta użytki rolne zakwalifikowane jako sady zajmują 193 hektary, co stanowi niecałe 5% powierzchni ogólnej Piekar Śląskich. Według danych spisu rolnego z 2002 roku na terenie miasta znajdowało się 658 gospodarstw rolnych, w tym 656 indywidualnych. Tych małych, nieprzekraczających 1 hektara było 536, natomiast areał zaledwie

Piekary (Niemieckie, Wielkie, Śląskie), Szarlej, red. G. Grzegorek, M. Wziętek, B. Witaszczyk, Katowice 2011, s. 7–8.

18 Stan na 2012 rok: por. *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Piekary Śląskie*. 2014, s. 50, [a:] www.piekary.pl/files/zalaczniki/2014/11/26/1416994581/1416996871.pdf, dostęp: 27.11.2015.

19 Wg spisu rolnego z 2002 roku: por. *Studium uwarunkowań...*, s. 51, dostęp: 27.11.2015.

20 *Jutro II Dożynki Powiatowe 23 sierpnia w Dąbrówce Wielkiej*, [a:] www.piekary.pl/pl/10/1407319355/1, dostęp: 10.01.2015.

21 Ibidem, dostęp: 10.01.2015.

22 *Studium uwarunkowań...*, s. 53–54, dostęp: 05.10.2015.

20 przekraczał 10 ha. Ich powierzchnia ogólna wynosiła 909,05 hektarów, w tym użytków rolnych 849,51 hektarów. Przeciętny obszar tych ostatnich, w przypadku każdego z gospodarstw, był niewielki i wynosił 1,3 hektara. Wśród użytków rolnych blisko 25% stanowiły odłogi. Największą powierzchnię zasiewów (ok. 62%) stanowiły zboża ze zdecydowaną dominacją pszenicy, a wśród drzew owocowych najrozleglejsze tereny zajmowały wiśnie i jabłonie. Jan Macha, „największy rolnik” w Dąbrówce Wielkiej uprawia 120 ha ziemi. Jego warzywa rosną też na dzierżawionych areałach w sąsiednich gminach: Siemianowicach Śląskich, Będzinie i Czeladzi²³.

Największe ubytki powierzchni gruntów rolnych wyłączanych z użytkowania i przeznaczanych na cele nierolnicze (głównie mieszkaniowe, usługowo-handlowe i komunikacyjne) w ostatnim okresie uwidoczniły się w obrębie dzielnicy Centrum. Mimo zmian struktury funkcjonalno-przestrzennej w obrębie miasta nie obserwuje się znaczącego ograniczenia i odchodzenia od działalności rolniczej.²⁴

Kraina już mlekiem niepełnąca – Brzozowice-Kamień, dzielnica Piekar Śląskich

Pierwsza wzmianka o wsi *Bresovi lasd – Ruperti villa* pochodzi z 1277 roku, z dokumentu poświadczającego utworzenie parafii w pobliskim Kamieniu, w skład której Brzozowice wchodzi do dziś. Polska nazwa Brzozowy Jazd pochodzi od przeprawy na rzece Brynicy położonej w pobliżu brzozowego lasu. Pierwotna zabudowa wsi ciągnęła się wzdłuż obecnej ulicy Piekarskiej (tzw. Stara Wieś)²⁵. Wieś Brzozowice była własnością książąt bytomskich. Po śmierci ostatniego Piasta opolskiego przypadła margrabiom brandenburskim. Na przestrzeni wieków miała wielu właścicieli. Od 1929 roku należała do dóbr bytomsko-siemianowickich znajdujących się we władaniu katolickiej linii Henckel von Donnersmarck. Dawny folwark brzozowicki usytuowany był w miejscu obecnej szkoły. W latach 1857–1934, na granicy z wsią Szarlej działała kopalnia rud „Caecilie” („Cecylia”), a w 1892 roku uruchomiono kopalnię węgla „Brzezowitz” („Brzozowice”, potem „Waryński”). W latach 1926–1927 otwarto hutę tlenku cynku „Christian Kraft” („Krystyn”, potem „Waryński”, zlikwidowaną

■ 23 K. Wolnik, *Rolnicy zaskoczeni wysokimi zbiorami*, „Dziennik Zachodni”, 29.08.2003, [a:] www.piekaryslaskie.naszemiasto.pl/archiwum/rolnicy-zaskoczeni-wysokimi-zbiorami,581654,art,t,id,tm.html, dostęp: 16.11.2015.

24 Ibidem, s. 51–52.

25 P. Nadolski, *Piekary Śląskie na starych pocztówkach*, Radzionków 2009, s. 4.

w 1990 roku). Wszystkie zakłady były własnością koncernu Hohenlohe. W 1933 roku Brzozowice połączono z sąsiednim Kamieniem. Pierwsza wzmianka o wsi Kamień pochodzi z dokumentu fundacyjnego tutejszej parafii z 1277 roku. Niemiecka wersja nazwy w średniowieczu brzmiała *Steinerdorf*, a w XIX wieku – *Kamin*. Pierwotna zabudowa ciągnęła się wzdłuż obecnej ulicy Nankera. Od 1826 roku wieś była własnością rodu Henckel von Donnersmarck ze Świerklańca. W 1275 roku zbudowano tu kościół pw. Świętych Apostołów Piotra i Pawła, a trzy lata później utworzono parafię. W latach 1898–1899 w miejscu starego kościoła wzniesiono nową świątynię według projektu Ludwiga Schneidera. Na południe od wsi, w latach 1908–1912, zbudowano kopalnię węgla „Andalusiengrube” („Andaluzja”, obecnie zlikwidowana). W 1933 roku połączono wieś z sąsiednimi Brzozowicami, tworząc gminę Brzozowice-Kamień. W 1954 roku stała się osiedlem, a w 1962 roku uzyskała prawa miejskie, ostatecznie w 1973 roku włączono miejscowość do pobliskich Brzezin Śląskich, które dwa lata później powiększyły obszar Piekar Śląskich²⁶.

Gospodarstwo Józefa Gajdzika

W Brzozowicach-Kamieniu (jak nadmieniono – dzielnicy Piekar Śląskich) nieopodal parafialnego kościoła przy ulicy Nankera znajdują się pojedyncze domy oraz typowe osiedle bloków mieszkalnych. Samotne gospodarstwo państwa Gajdzików ulokowane jest pośrodku zurbanizowanego osiedla, gdzie rzesze ludzi przemieszczają się pomiędzy sklepami, przystankiem i kościołem.

Józef Gajdzik jest emerytowanym górnikiem, obecnie pomaga synowi w prowadzeniu gospodarstwa rolnego. Urodził się w 1951 roku, przez wiele lat pracował w miejscowej kopalni węgla „Andaluzja”, a od 1990 roku wyłącznie na gospodarstwie. W pobliskich Ożarówicach ukończył kurs hodowcy zwierząt. Podczas wywiadu pan Józef wspominał o 200-letnim zasiedzeniu Gajdzików w tym miejscu²⁷. Jego rodzicami byli Sylwester i Maria z domu Kuder. Pan Gajdzik jest żonaty, ma trójkę dorosłych dzieci. Nieopodal mieszkają jego bliscy krewni (rodzeństwo). Zagroda składa się z ceglanych budynków: domu mieszkalnego, stodoły, obory, szopy i wiaty.

■ 26 Ibidem, s. 5.

27 Źródła pisane z lat 1744–1775 dotyczące wykazu mieszkańców w Kamieniu przytaczają nazwisko Gajdzik; por. *Brzozowice-Kamień dziś dzielnica Piekar Śląskich. Wykaz mieszkańców na przestrzeni wieków*, [@:] www.siliusradicum.pl/zasoby/wykaz-mieszkancow/brzozowice-kamien, dostęp: 26.01.2015.

Z żywego inwentarza pozostała trzoda chlewna, ale jeszcze do końca lat 90. XX wieku w gospodarstwie trzymano konie. Świnie regularnie sprzedawane są do zakładu mięsnego w Dobieszowicach. Jeszcze w zeszłym roku gospodarz prowadził hodowlę krów i sprzedaż detaliczną mleka²⁸. Ponieważ w ubiegłym roku zanotowano w Polsce spadek jego ceny o około 18%, produkcja na niewielką skalę stała się nieopłacalna dla pana Gajdzika. Pan Józef już kilkanaście lat temu zaprzestał sprzedaży mleka do punktów skupu. Było to podyktowane trudnościami we wdrożeniu reżimu zachowania jakości i higieny obory oraz przechowywania mleka²⁹.

Fot. 3. Józef Gajdzik, rolnik z Piekar Śląskich, dzielnica: Brzozowice-Kamień

Fot. A. Kreis, 2014 rok

■ 28 Józef Gajdzik ur. w 1951 r., zam. Piekary Śląskie-Brzozowice-Kamień. Zapis: Damian Adamczak (dalej: DA), 15.05.2013.

29 Dyrektywa Unii Europejskiej nr 89/362/EEC z dnia 26 maja 1989 r. oraz Dyrektywa Rady nr 92/46/EEC z dnia 16 czerwca 1992 r., [@:] www.ir.ptir.org/artykuly/pl/63/IR%2863%29_1322_pl.pdf, dostęp: 26.01.2015.

Mleko krowie

Mleko jest produktem spożywczym o pewnych wartościach odżywczych, z którego wytwarza się m.in. sery i masło oraz pozyskuje śmietanę. Jako produkt nietrwały – szybko psujący się, wymaga odpowiednich warunków przechowywania w chłodzie. Kwaśnie mleko powstaje w sposób naturalny: wystarczy surowe pozostawić na kilka dni w temperaturze pokojowej.

Fot. 4. Rozlewanie mleka do butelek, Piekary Śląskie-Brzozowice-Kamień

Fot. A. Kreis, 2014 rok

Bakterie powodują jego fermentację i nadają mu bardziej gęstą konsystencję. Smak nie jest jedyną zaletą zsiadłego mleka, kolejna to jego doskonały wpływ na zdrowie i układ pokarmowy, który naukowcy

udowodnili już na początku XX wieku³⁰. Mleko zsiadłe jest przede wszystkim łatwiej trawione, stając się tym samym wyśmienitym źródłem dobrze przyswajalnego wapnia. Na mleku i jego przetworach oparta była, w dużej części, kuchnia naszych przodków. Zupy mleczne, polewki, białe sery twarogowe odsączone w drewnianych praskach, smażone sery z kminkiem były przysmakiem i – co ważne – niedrogim, osiągalnym pokarmem³¹. Mieszkańcy Kamienia przez całe lata mieli okazję do kupowania mleka „prosto od krowy” jedynie u pana Gajdzika. Krowy były dojone ręcznie dwa razy dziennie, rano i wieczorem, uzyskiwano wówczas przeciętnie 70–80 litrów mleka³². Całość zlewano do metalowych baniek i przechowywano w chłodnym miejscu. Tuż przed sprzedażą porcjowano do plastikowych butelek o pojemności 1,5 litra (zwykle po napojach) i sprzedawano po 3 złote. Stali bywalcy kupowali tak przez lata, chwając sobie wyborny smak nieprzetworzonego technologicznie mleka.

Nie tylko kapusta – Dąbrówka Wielka, dzielnica Piekar Śląskich

Dąbrówka Wielka graniczy na północnym wschodzie z Wojkowicami oddzielonymi rzeką Brynicą stanowiącą naturalną granicę między Górnym Śląskiem a Zagłębiem Dąbrowskim. Od wschodu i południa styka się z Przelajką, Bańgowem i Michałkowicami (dzielnice Siemianowic Śląskich) i Maciejkowicami (dzielnica Chorzowa). Na zachodzie graniczy z Rozbarkiem (dzielnica Bytomia), a na północnym zachodzie z Kamieniem i Brzezinami (dzielnice Piekar Śląskich).

Udokumentowana historia wsi sięga XIII wieku. Nie wiadomo, na ilu łanach osadzona została wieś, ponieważ nie zachowała się żadna informacja o liczbie osadników z tego okresu. Wieś Dąbrówka, zwana później Wielką, należąca pierwotnie do parafii pw. św. Małgorzaty w Bytomiu, w 1277 roku została przyłączona do nowo założonej parafii pw.

■ 30 Na początku XX wieku rosyjski mikrobiolog Ilja Miecznikow stwierdził, że to zasługa korzystnych dla ludzkiego organizmu bakterii zamieszkujących jelito grube i powszechnie występujących w sfermentowanym mleku: por. Jan Stradowski, *Nabijani w probiotyki*, [w:] <http://portal.bioslone.pl/obalanie-mitow/nabijani-w-probiotyki>, dostęp: 06.10.2015.

31 H. Wesołowska, *Osadnictwo i budownictwo wiejskie na Śląsku w perspektywie historycznej*, [w:] *Kultura ludowa śląskiej ludności rodzimej*, red. D. Simonides, P. Kowalski, Wrocław–Warszawa 1991, s. 64.

32 Przeciętnie krowa daje ok. 10 litrów mleka rano i ok. 10 litrów mleka wieczorem. Z ilości mleka wnioskujemy, że u Józefa Gajdzika mogły być 4 dojne krowy.

św. Piotra i Pawła w Kamieniu. Wspomniana data wiąże się z pierwszą wzmianką o istnieniu wsi „Dubrouka”. Nazwa ta pochodzi od dębowego lasu, jej niemiecka wersja brzmiała *Gross Dombrowka*³³. Zabudowa osady ciągnęła się pierwotnie wzdłuż obecnej ulicy Przyjaźni. W 1323 roku książę bytomski Władysław przekazał wieś klasztorowi cystersów w Mogile pod Krakowem. Ten z kolei w 1538 roku sprzedał Dąbrówkę miastu Bytom. Aż do naszych czasów zachowały się lokalne nazwy części wsi: Dołki, Jutrzyiny, Zagrodnice, Przedwsie, Zagórze, Łon, Mokrzyiny, Zokawie, Łęg, Krzesiny, Worpie, Zrobiska, Sebuwac i Folwark³⁴. Wielu obecnych mieszkańców Dąbrówki jest tu zasiedziały od kilku wieków³⁵. Według danych statystycznych z około 1780 roku wieś liczyła: 44 gospodarstwa kmiece, 16 mniejszych – zagrodniczych, 8 chałupników, 2 folwarki i 1 młyn wodny. Od dawna bliskość targowego miasta Bytomia zapewniała gospodarzom zbyt płodów rolnych. Poza tym gospodarze zatrudniali się w pobliskich kopalniach i hutach. W XIX wieku Dąbrówka Wielka była wsią zamożną, choć jakość gruntów rolnych nie była najlepsza i zasiew pszenicy należał do rzadkości. Uprawiano głównie żyto, jęczmień, owies, tatarkę, kartofle i oczywiście kapustę³⁶. W XIX wieku rozparcelowano miejscowy folwark między tutejszych chłopów. Urząd gminy w Dąbrówce Wielkiej mieścił się w XIX i na początku XX wieku w różnych domach mieszkalnych należących do kolejnych naczelników gminy³⁷. W latach 1882–1883 wzniesiono niewielki kościół według projektu Paula Jackischa, budowniczego z Bytomia, a następnie w latach 1902–1904 przebudowano w stylu neogotyckim za sprawą Ludwika Schneidera, twórcy wielu górnośląskich świątyń. Po plebiscycie w 1921 roku wieś znalazła się na terytorium Polski. Ważnym wydarzeniem dla jej

33 P. Nadolski, *Piekary Śląskie...*, s. 4.

34 H. Kuczob, *Dąbrówka Wielka dawniej i dziś*, Chorzów 2000, s. 14.

35 Z 1627 roku pochodzi wzmianka o aresztowaniu chłopca o nazwisku Macha – zwolennika protestanckiej armii Mansfelda: por. L. Chrobok, *Historia górnictwa rud na terenie Wielkiej Dąbrówki od 1844 do 1914 r.*, Katowice 2009 (maszynopis pracy magisterskiej napisanej na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach), miejsce zdeponowania: Archiwum Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach.

36 *Jutro II Dożynki Powiatowe 23 sierpnia w Dąbrówce Wielkiej*, [a@:] www.piekary.pl/pl/10/1407319355/1, dostęp: 10.01.2014.

Henryk Makiela w publikacji drukowanej własnym sumptem, pt. *Dąbrówka Wielka we wspomnieniach*, tak opisuje mieszkańców wsi: „Tubylcy Dąbrówki dzielili jej mieszkańców na siodłoków – posiadaczy domów i na komorników – mieszkali jako lokatorzy. Siodłocy posiadali domy, bo byli oszczędni, a komornicy nie posiadali domów, bo byli przesrańcami – takie godki chodziły po Dąbrówce”: H. Makiela, *Dąbrówka Wielka we wspomnieniach*, Piekary Śląskie 2011, s. 14.

37 *Encyklopedia Piekarska Śląskich...*, s. 31.

mieszkańców była budowa połączenia kolejowego z Chorzowem i Radzionkowem w 1925 roku oraz poprowadzenie w 1958 roku linii tramwajowej wiodącej do Bytomia. W 1958 roku wieś stała się osiedlem, które w 1973 roku włączono do Brzezin, a dwa lata później wraz z Brzezinami do Piekar Śląskich³⁸. Wielkość obszaru gminnego ustalona w 1930 roku równała się 8,97 km². W 2000 roku liczba mieszkańców Dąbrówki Wielkiej wynosiła około 4000, a znajdowało się tu około 38 gospodarstw rolnych zaliczanych do małych i średnich. Obecnie miejscowi rolnicy uprawiają pszenicę, ziemniaki, kapustę, marchew, pietruszkę, por³⁹. Jednak wiele okolicznych pól leży odłogiem ze względu na niewielką opłacalność produkcji rolnej.

Gospodarstwo Krzysztofa Skrzidelskiego

W Dąbrówce Wielkiej (dzielnica Piekar Śląskich), przy ulicy Przyjaźni, na obszarze o niezwykle gęstej zabudowie, znajduje się sześć gospodarstw wiejskich. Nieopodal skrzyżowania z ulicą generała Zygmunta Sadowskiego położone jest rodzinne gospodarstwo państwa Skrzidelskich.

Krzysztof Skrzidelski jest rolnikiem, który nieruchomości oraz ziemię otrzymał od wujka i wraz z nim gospodarzy na około 20 hektarach. Z wykształcenia – mechanik samochodowy, rolnictwa wyuczył się na miejscu, od wujka. Gospodarstwo znajduje się przy głównej drodze (ul. Przyjaźni) w sąsiedztwie licznych zagrod rolniczych, w jego skład wchodzi obiekty murowane z cegły i miejscowego dolomitu: budynek mieszkalny, wiata i stodoła przerobiona na magazyn. Gospodarz posiada 4 ciągniki, 3 przyczepy, kombajn zbożowy, pług, opryskiwacz do nawozów w płynie, zwany przez niego „agregatem”, sadzarkę do ziemniaków i kapusty, rozsiewacz do nawozów suchych. Na obszarze 15 hektarów uprawia zboża, w tym pszenicę, a na pozostałych 5 hektarach sadi marchew, pietruszkę, kapustę i ziemniaki. W zagrodzie Skrzidelskich od co najmniej 20 lat nie ma już zwierząt hodowlanych, ostatni inwentarz żywy posiadał wujek pana

■ 38 Osiedle – w administracji, w kontekście polskim: dawna jednostka podziału administracyjnego Polski w latach 1954–1972, pośrednia między gromadą (jednostką wiejską) a miastem. W praktyce była to miejscowość o charakterze miejskim, ale niebędąca miastem: por. Ustawa z dnia 25 września 1954 r. o osiedlach i radach narodowych osiedli.

39 H. Kuczob, *Dąbrówka Wielka...*, s. 13.

Krzysztofa (kilka krów i jednego konia)⁴⁰. Przychody gospodarstwa pochodzą ze zbytu warzyw do oddalonej o około 60 kilometrów hurtowni w Rybniku, natomiast pszenicę sprzedaje się do świerkLANIECKIEJ fermy kurzej⁴¹.

Fot. 5. Krzysztof Skrzidelski, rolnik z Piekar Śląskich-Dąbrówki Wielkiej

Fot. A. Kreis, 2014 rok

Uprawa kapusty

Kapusta jest jednym z najpopularniejszych warzyw w Polsce. Jej uprawa, jak i konsumpcja, posiada bardzo stare tradycje. Dąbrówkę Wielką można by nazwać „stolicą kapusty”⁴². Według miejscowych rolników była

■ 40 Krzysztof Skrzidelski ur. 1971 r., zam. Piekary Śląskie-Dąbrówka Wielka. Zapis: DA, 15.05.2013.

41 Hurtownia Spożywcza Furaż w Rybniku i fermy drobiu Jantex Polska Sp. z o.o. w ŚwierkLANCU.

42 W Polsce za „stolicę kapusty” uznawana jest Charsznica (powiat miechowski, województwo małopolskie). W roku 1998 Charsznica ogłosiła się samozwańczo Kapuścianą Stolicą Polski. Zgodnie z powstałą wtedy tradycją co roku we wrześniu wybierana jest Kapuściana Para Królewska spośród rolników gminy, którzy uprawiają warzywa kapustne. Jest to doskonale przygotowane święto i przykład sprawnie

tu uprawiana „od zawsze”, a przynajmniej od XIX wieku. Panuje opinia, że na takiej ziemi trudno zebrać inne plony, co potwierdzają niejako pruskie rejestry, gdzie jako główną uprawę wymieniano niemal wyłącznie kapustę⁴³. Rejon Dąbrówki Wielkiej, dziś dzielnicy Piekary Śląskich, ma długie tradycje rolnicze. Na polach od lat rośnie kapusta, a rolnicy nie zamierzają niczego zmieniać w swoim gospodarowaniu. Ziemia, ciągnąca się wzdłuż pagórków, corocznie zapełnia się sadzonkami. Od razu widać, gdzie wyrosnie biała, a gdzie czerwona główka. Dzięki tej uprawie nie tylko rodziny gospodarzy mają utrzymanie, a także spora grupa ludzi pracujących sezonowo jako siła najemna⁴⁴.

Fot. 6. Ładowanie kapusty wózkiem widłowym, Piekary Śląskie-Dąbrówka Wielka

Fot. A. Kreis, 2014 rok

wykorzystywanych możliwości wypromowania regionu w Polsce i na świecie. Charsznica jest przez to powszechnie znana w naszym kraju. Przekłada się to także na kojarzenie gminy z najsmaczniejszą w Polsce kapustą kiszoną. Co do samej uprawy – kapuściane pola zajmują powierzchnię ponad 2,5 tysiąca hektarów. Na tym terenie uprawia się około kilkunastu procent całej kapusty w Polsce. Daje nam to ponad 200 tysięcy ton, gdzie większość jest kiszona i sprzedawana w kraju, jak i za granicę. Odbiorcami są kraje Europy Zachodniej, Środkowej i Wschodniej: por. *Gmina Charsznica*, [@:] www.kiszona-kapusta.pl/charsznica-gmina-wiejska.html, dostęp: 27.01.2015.

43 Z. Rusin, *Na zanieczyszczonej ziemi znowu rośnie to, co nie powinno*, „Dziennik Zachodni”, 21.05.2002, [@:] bytom.naszemiasto.pl/archiwum/339460,na-zanieczyszczonej-ziemi-znowu-rosnie-to-co-nie-powinno,id,t.html, dostęp: 25.01.2015.

44 Ibidem, dostęp: 25.01.2015.

Kapusta jest rośliną klimatu morskiego, wymagającą w okresie wegetacji bardzo dużo wody w glebie i powietrzu, nie wymaga jednak do wzrostu dużej ilości ciepła. Kapusta głowiasta biała jest spożywana zarówno w formie świeżej, jak i kwaszonej. Wartość odżywcza i kaloryczna jest niewielka, jednak kapusta zawiera kilka cennych witamin: C, A, B1, B2. Biała odmiana jest również cennym źródłem wapnia⁴⁵.

Do niedawna na plantacjach kapuścianych stosowano rozsadniaki bez przykrycia. Obecnie kapustę wczesną uprawia się z rozsady, którą przygotowuje się w inspekcji (pod przykryciem lub w szklarni) w temperaturze 1–15°C. Nasiona wysiewa się w pierwszej połowie lutego. Przygotowanie rozsady trwa od 7 do 8 tygodni, po tym czasie następuje wysadzenie do gruntu. 100 sztuk rozsady wystarcza na obsadzenie 10 m². Kapustę wczesną i średniowczesną zbiera się stopniowo w miarę twardnienia główek. Wczesna daje plon pod koniec czerwca i na początku lipca. Średniowczesna w lipcu i sierpniu⁴⁶. Odmiany średniopóźne można przechowywać krótki czas lub kisić, późne natomiast mogą pozostać w gruncie aż do pierwszych przymrozków, nie należy ich zbierać przed końcem października. Nadają się najlepiej do przechowywania i kiszenia⁴⁷. Z odmian przeznaczonych do kiszenia stosowano do niedawna takie jak: Sława, Amager i Kamienna Głowa⁴⁸. Obecnie wykorzystuje się tylko holenderskie odmiany tych warzyw.

Końskie wczasy – Zarzecze, dzielnica Katowic

Dziś Zarzecze (niem. *Zarzetsche*) jest dzielnicą Katowic położoną w południowej części miasta. Początki wsi sięgają XVI wieku, jednak już wcześniej używano podobnych nazw dla określenia osad na tych terenach: *Zarzety-Uniczowy*, *Zarzycze*, *Zgrzycie*. Zarzecze razem z Piotrowicami i Podlesiem wyodrębniły się w XVI wieku ze wsi Uniczowy (istniejącej od XII wieku). W roku 1536 zanotowano nazwę *Zarzety-Uniczowy*, natomiast w 1586 roku funkcjonowało już określenie Zarzecze. Upamiętnienie osady Uniczowy stanowi jedynie ulica Uniczowska. Zarzecze w latach 30.

■ 45 A. Chomicz, A. Stradecka, *Kapusta. Polska specjalność*, Warszawa 2014, s. 5.

46 *Uprawa kapusty*, [a:] www.uprawy.rolnicy.com/uprawa-kapusty, dostęp: 25.01.2015.

47 *Ekooogrodnictwo/Rośliny użytkowe/Kapusta głowiasta*, [a:] www.pl.wikibooks.org/wiki/Ekooogrodnictwo/Ro%C5%9Bliny_u%C5%BCytkowe/Kapusta_g%C5%82owiasta, dostęp: 25.01.2015.

48 B. Mioduszewski, *Uprawa kapusty białej*, Warszawa 1965, s. 4.

XX wieku obejmowało obszar 689 hektarów, na którym zamieszkiwało 879 osób. W miejscowości znajdowały się dwie szkoły ludowe oraz tartak parowy. W tym czasie w Zarzeczcu funkcjonowały już kolonie istniejące do dziś: Kamionka, Kostuchna i Kąty⁴⁹. Obszar, który wiejski charakter zachował do dzisiaj, został przyłączony do Katowic w 1975 roku, do tego czasu był samodzielną wsią w gminie Kostuchna. Dzisiejsza dzielnica graniczy z Podlesiem, Kostuchną, Piotrowicami oraz miastem Mikołów. Zarzeczce latach 1997–2002 powiększyło liczbę mieszkańców z 1600 do 1800 osób. W centrum znajduje się kościół pw. Matki Bożej Wspomożenia Wiernych wzniesiony w latach 80. XX wieku.

Gospodarstwo Iwony Pustułki

Dom państwa Pustułków, piękny i wyremontowany, znajduje się w Zarzeczcu przy ulicy Stellera. Gospodarze mieszkają w domu „po dziadkach”, z 1936 roku. Zabudowania gospodarcze składają się z trzech stajni przerbionych z obory i owczarni, stodoły, wiaty oraz garażu. W ich posiadaniu są liczne maszyny i narzędzia rolnicze: ciągniki, kombajn zbożowy, sprzęt do zbiorów siana (kosiarki, przewracarki i prasy rolujące). Za domem znajduje się właściwe gospodarstwo – zwykle słycać tu rżenie koni.

Iwona Pustułka ukończyła technikum rolnicze w Ornontowicach. Podstawowych zasad gospodarowania nauczyła się od dziadka i teścia. Iwona, z domu Kraczlą, może poszczycić się zarzeczkańskim rodowodem sięgającym XVIII wieku⁵⁰. Gospodarstwo rodzinne prowadzi wspólne z mężem. Posiadają 5 hektarów ziemi, dodatkowo dzierżawią około 20 hektarów od miejscowych rolników. Państwo Pustułkowie obsiewają pola owsem, a z łąk zbierają siano na potrzeby zwierząt. Głównym zajęciem gospodarzy jest świadczenie licznych usług oraz hodowla koni rasy śląskiej⁵¹. W gospodarstwie znajduje się osiem koni, w tym jeden – półkrwi arabofjord⁵².

■ 49 S. Gierlotka, *Uniczowy. Kalendarium historii południowych dzielnic Katowic. Kostuchna, Ochojec, Piotrowice, Podlesie, Zarzeczce*, Katowice, 2005, s. 74.

50 Na podstawie księgi roboczn dla Zarzeczca wymienia się Jonka Kraczlą (zagrodnika) i Sobka Kraczlą (chałupnika) pod datą 1764 rok, Górnośląskie Towarzystwo Genealogiczne „Silius Radicum” z siedzibą w Piekarach Śląskich: por. *Zarzeczce (ob. Katowice). Wykaz mieszkańców na przestrzeni wieków*, [@:] www.siliusradicum.pl/zasoby/wykazy-mieszkanow, dostęp: 02.02.2015.

51 Iwona Pustułka ur. w 1979 r., zam. Katowice-Zarzeczce. Zapis: DA, 16.05.2013.

52 Arabofjordy są doskonałymi końmi do nauki jazdy. Niedużego wzrostu, o łagodnym charakterze, zrównoważonym temperamentem, inteligentne, stanowią świetny materiał dla ośrodków zajmujących się hipoterapią i szkolek jeździeckich dla dzieci.

Fot. 7. Iwona Pustułka przy stajni z koniem, Katowice-Zarzecze

Fot. A. Kreis, 2014 rok

Zajmuje się nimi głównie Iwona Pustułka, która korzysta z pomocy wolontariuszek. Zwierzęta te muszą być podkuwane co sześć tygodni, do tej pracy wzywany jest kowal, a właściwie podkuwacz z Zarzecza – rzemieślnik przyuczony do tej czynności. W sprawach trudniejszych korzysta się

Równie dobrze pracują w zaprzęgu. Są wyjątkowo mało wymagające w utrzymaniu. Posiadają wszystkie cechy pożądane u konia przeznaczonego do turystyki konnej. Dzięki domieszce krwi arabskiej mogą być bardziej intensywnie użytkowane, np. w rajdach długodystansowych: por. *Konie użytkowe*, [[:]] www.janow.arabians.pl/pl/oferta/konie-uzytkowe.php?uzytk-araby, dostęp: 02.02.2015.

z usług łódzkiego podkuwacza Tomasza Fieta⁵³. Pani Iwona łączy zajęcia związane z utrzymaniem koni z prowadzeniem rodzinnej firmy i kilku stowarzyszeń. Jest właścicielem Przedsiębiorstwa Handlowo-Usługowego AGRO-SILESIA z siedzibą w Katowicach-Zarzeczcu. Profil firmy obejmuje następujące działania: prace koparko-ładowarką, minikoparką, transport drogowy, wynajem autobusów, pensjonat dla koni i kompleksowe usługi rolnicze⁵⁴. Jest także członkiem zarządu Stowarzyszenia „TERRA” (działającego m.in. na rzecz utrzymania harmonii w środowisku przyrodniczym)⁵⁵ oraz członkiem zarządu Jeździeckiego Klubu Sportowego „TERRA HIPPICA” zajmującego się jazdą sportową⁵⁶. Pani Iwona sceptycznie ocenia przyszłość rolnictwa w Zarzeczcu i Katowicach. Wspomina czasy sprzed 15 lat, gdy mieszkało tu około 980 mieszkańców, dzisiaj jest ich ponad 2600. Na ostatnim *źniwnym* (dożynkach) było obecnych jedynie siedmiu rolników. Gospodarstwo nie korzysta z żadnych dopłat unijnych i nie współpracuje z Ośrodkiem Doradztwa Rolniczego (ODR) w Mikołowie. Gospodarze ubolewają nad faktem, że w Katowicach brakuje kółek rolniczych.

Konie i ich pielęgnacja

Koń od XIX wieku to najpopularniejsze zwierzę pociągowe, z czasem zastąpione przez mocniejszy i bardziej wydajny ciągnik rolniczy zwany traktorem. Obecnie konie używane są do celów rekreacyjnych i sportowych, a jedynie w gospodarstwach biedniejszych lub nastawionych na produkcję żywności ekologicznej – nadal używa się ich do prac polowych. Jedzą mało, ale często, ponieważ ich żołądki są nieduże w stosunku do wielkości ciała. Ich głównym pożywieniem jest trawa lub siano uzupełniane paszą treściwą, czyli owsem – ziarnem o wysokiej wartości odżywczej. Jednak nieodpowiednio podawany, w zbyt dużych ilościach, może

■ 53 Tomasz Fiet z wykształcenia jest biologiem, podkuwanie koni jest jego pasją. Pan Tomasz jest pierwszym uczniem Mistrza Józefa Antczaka. Posiada dyplom ukończenia Szkoły Podkuwnictwa Mistrza Antoniego Chłapowskiego w Centrum Hippiki w Jaskowie oraz Dyplom Mistrzowski cechu w Olsztynie. Jest współzałożycielem Stowarzyszenia Podkuwaczy Polskich: por. T. Fiet, *Podkuwanie koni. Usługi profesjonalne*, [@:], www.sites.google.com/site/podkuwaniekonii, dostęp: 02.02.2015.

54 AGRO-SILESIA, [@:] www.agrosilesia.eu/kontakt.htm, dostęp: 25.01.2015.

55 TERRA, [@:] www.mojepanstwo.pl/dane/krs_podmioty/144677,stowarzyszenie-terra, dostęp: 25.01.2015.

56 TERRA HIPPICA, [@:] www.znanyprawnik.pl/KRS/144677/jezdziecki-klub-sportowy-terra-hippica, dostęp: 25.01.2015.

powodować zapasienie, wzrost temperamentu oraz prowadzić do poważnych schorzeń (np. ochwatu)⁵⁷. Konie uwielbiają także owoce i warzywa, szczególnie jabłka i marchew. Należy pamiętać, że zwierzę to w zależności od temperatury powietrza wypija od 20 do 60 litrów wody dziennie, dlatego powinien mieć do niej stały dostęp⁵⁸.

W ramach codziennej pielęgnacji koni należy stworzyć prawidłowe warunki w stajni i na wybiegu: odpowiednią wilgotność w pomieszczeniach i utrzymanie suchej ściółki. Bardzo ważnym zadaniem hodowcy jest systematyczna i okresowa pielęgnacja kopyt: mycie i czyszczenie za pomocą kopytki – powinno się to robić codziennie. Brak higieny powoduje najczęściej gnicie strzałki gąbczastej kopyta. Zaleca się także smarowanie uprzednio oczyszczonych kopyt specjalnym tłuszczem, aby nie stały się kruche⁵⁹.

Fot. 8. Czyszczenie kopyta przez Tomasza Fieta – zawodowego podkuwacza

Fot. A. Kreis, 2014 rok

■ 57 Ochwat – u konia ostre zapalenie kopyta.

58 H. Pirkelmann, L. Ahlswede, M. Zeitler-Feicht, *Hodowla koni. Organizacja stajni i żywienie*, Warszawa 2011, s. 97.

59 R. Kolstrung, S. Silmanowicz, A. Stachurska, *Pielęgnacja i podkuwanie kopyt koni*, Warszawa 2005, s. 11.

Pielęgnacja okresowa polega na regularnym oczyszczaniu (tzw. struganiu lub tarnikowaniu) końskich kopyt przez wykwalifikowanego kowala-podkuwacza. Róg kopytowy jest zbudowany z keratyny, tak jak ludzkie paznokcie. Tak naprawdę kopyto to wytwór skóry oraz naskórka i określa się je jako puszkę rogową. Struganie może mieć także charakter stopniowo korygujący budowę, podobnie jak podkuwanie. U koni bez podków powinno się je powtarzać co około 4 tygodnie, u koni w podkowach – co około 6 tygodni. Podkowy chronią przed ścieraniem na twardych nawierzchniach dróg. Wykonywane są ze stali i występują w trzech formach zależnie od funkcji: zwykłe, lecznicze i korekcyjne⁶⁰.

Wszechstronne gospodarstwo – Podlesie, dzielnica Katowic

Podlesie (obok Zarzecza) jest dzisiaj najbardziej na południe wysuniętą dzielnicą Katowic. W średniowieczu było małą śródpuszczańską osadą⁶¹. Mieścił się tu folwark należący do klucza wyrskiego hrabiego Promnitz. Pierwsza szkoła w Podlesiu powstała w 1825 roku, pięć lat później mieszkało tam 8 kmieci, 2 zagrodników i 16 chałupników. W roku 1843 wieś liczyła już 479 mieszkańców. Posiadała wówczas 44 domy, młyn, karcznię oraz 3 warsztaty rzemieślnicze i 2 kramy. W 1850 roku w powiecie pszczyńskim przeprowadzono uwłaszczenie chłopów. W drugiej połowie XIX wieku ludność wsi została zdziesiątkowana przez szerzące się liczne epidemie spowodowane m.in. nieurodzajem, a tym samym brakiem pożywienia. W 1874 roku na tyfus umierał co dziesiąty mieszkaniec osady. Na początku XX wieku w Podlesiu mieszkało około 900 osób, a wieś należała do powiatu pszczyńskiego (*Landkreis Pless*)⁶². Wraz z rozwojem przemysłu okoliczne miejscowości zaczęły zasiedlać robotnicy. Wielu chłopów podejmowało pracę w pobliskich kopalniach. Na południowo-wschodnich krańcach gminy powstała w 1903 roku kopalnia „Böer” (później „Boże Dary”), a wokół niej kolonia robotnicza Boże Dary⁶³. Podlesie w latach 30. XX

■ 60 *Rodzaje podków*, [@:] www.agrosilesia.eu/kontakt.htm, dostęp: 27.01.2015

61 J. Brząkała, E. Stabik, *Podlesie Śląskie 1288–1988. Zarys dziejów i rozwoju*, Katowice 1989, s. 7.

62 L. Szaraniec, *Osady i osiedla Katowic*, Katowice 1980, s. 138.

63 Kopalnia „Boże Dary” w Kostuchnie należała do ksiąząt pszczyńskich. Zbudowana została w latach 1901–1903 (eksploatowana od roku 1902). Początkowo miała nazwę „Böer” (Böer-schächte) nadaną na cześć inspektora górniczego R. Böera. Od 1 stycznia 1937 roku nosiła nazwę „Boże Dary”. W latach 1947–1948 przyłączono do niej kopalnię „Murcki”. Po rozłączeniu obie ponownie połączono, tym razem

wieku obejmowało już obszar 1524 ha zamieszkiwany przez 3980 mieszkańców. W miejscowości znajdowały się: poczta, urząd okręgowy, urząd stanu cywilnego, 2 szkoły ludowe, 6 tartaków parowych. W tym czasie w granicach Podlesia mieściły się kolonie: Dąbrowa, Kopanina, Gniotek, Opusta, Boera. Jeszcze po II wojnie światowej były czynne 2 kuźnie (na Zaopusciu i ul. Uniczowskiej), warsztat kołodziejski i 4 masarnie. Obecnie dzielnica liczy około 4,8 tysiąca mieszkańców i w latach 1997–2003 zanotowała wzrost o 400 osób⁶⁴.

Gospodarstwo Aleksandra Świerkota

Aleksander Świerkot jest jednym z nielicznych już rolników w Podlesiu. Posiada gospodarstwo w centrum, przy ulicy Marcina Trojoka. Jego żona pracuje w kopalni Murcki-Staszic. Mają dwoje dzieci. W domu rodzinnym mieszkają jeszcze jego brat i siostra. Pan Aleksander pamięta swoich przodków trzy pokolenia wstecz: pradziadka Aleksandra, dziadków: Albi-
na i Marię oraz rodziców: Stanisława i Marię z domu Edler.

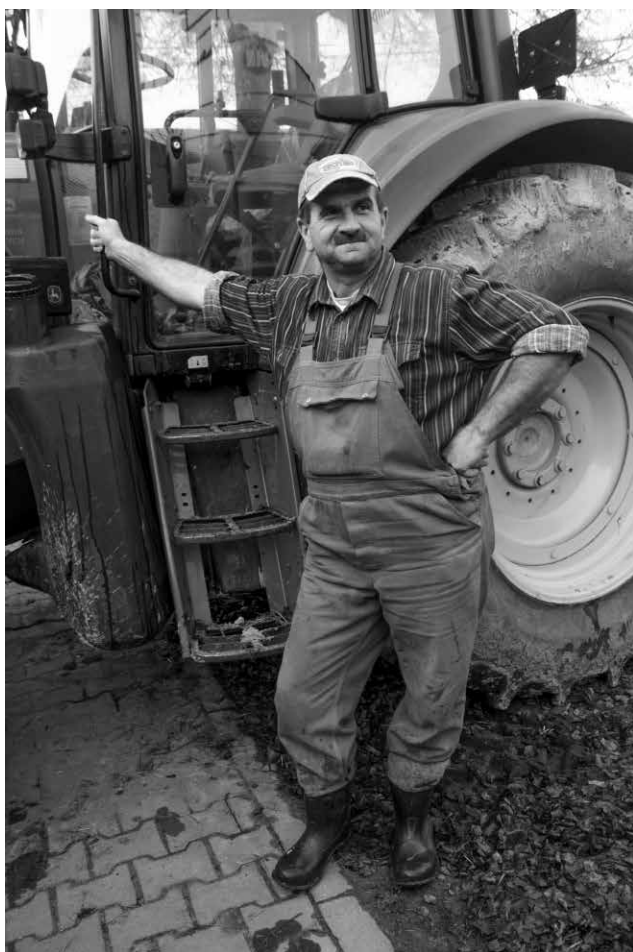
Pan Świerkot ukończył technikum rolnicze w Pszczynie. Gospodaruje na 50 hektarach, ojcowizna stanowi 6 hektarów, pozostałe grunty to dzierżawy w Podlesiu i Kostuchnie. Uprawia zboże i hoduje bydło opasowe (ok. 25 sztuk) oraz trzodę chlewną (80–100 sztuk). Dawniej sadił więcej ziemniaków – nawet 20% areálu, obecnie to tylko 5%. Zmniejszenie uprawy tłumaczy zmianą paszy dla świń, które nie jadają już parowanych ziemniaków⁶⁵. Gospodarstwo jest samowystarczalne w zakresie produkcji paszy naturalnej: ziarna, siana i zielonki. Posiada dwa ciągniki, kombajn do ziemniaków oraz zbożowy, różnego rodzaju pługi i siewniki. Zagroda składa się z nowszego domu stojącego na miejscu XVIII-wiecznej chałupy i dobrze zachowanych obiektów gospodarczych: obory, chlewni,

„Boże Dary” przyłączono do Murcek w styczniu 1976 roku. Obecnie istnieje ruch Boże Dary należący do kopalni Murcki---Staszic: por. *Kopalnia Węgla Kamiennego „Boże Dary”*, [@:] https://pl.wikipedia.org/wiki/Kopalnia_W%C4%99gla_Kamiennego_%E2%80%9EB%C5%BCe_Dary%E2%80%9D, dostęp: 06.10.2015.

64 Raport o stanie Miasta Katowice dostępny na stronie Urzędu Miasta Katowic: Studium uwarunkowań i zagospodarowania przestrzennego miasta Katowice. 2006, [@:] www.bip.um.katowice.pl w dniu 2.01.2006, dostęp: 06.08.2015.

65 Zasadniczą wadą tuczu ziemniaczanego jest wysoki koszt energii zużytej do obróbki ziemniaka oraz duża pracochłonność. Stąd też tucz ziemniaczany zasadny jest jedynie w małych gospodarstwach, o dużych zasobach siły roboczej oraz w gospodarstwach ekologicznych: por. B. Wojtaszczyk, *Tucz ziemniaczany świń – przeżytek czy szansa?* [@:] www.farmer.pl/produkcja-zwierzeca/trzoda-chlewna/tucz-ziemniaczany-swin-8211-przezytek-czy-szansa,51079,1.html, dostęp: 01.03.2015.

pomieszczenia do składowania zboża, wiaty na maszyny rolnicze⁶⁶. Pan Aleksander nie narzeka na zbyt, sprzedaje bowiem bydło rzeźne i tuczniki. Do niedawna produkował i sprzedawał mleko, którego sprzedaż przestała się opłacać ze względu na niską cenę. Pan Aleksander Świerkot podczas wywiadu stwierdził, że uprawą ziemi zajmuje się w Podlesiu jeszcze kilka rodzin, dawniej na dzierżawionej przez niego ziemi pracowało 7 rolników. Pesymistycznie ocenił obecną sytuację rolnictwa w Katowicach.

Fot. 9. Aleksander Świerkot, rolnik z Katowic-Podlesia

Fot. A. Kreis, 2014 rok

■ 66 Aleksander Świerkot ur. w 1963 r., zam. Katowice-Podlesie. Zapis: DA, 16.05.2013.

Świniobicie

Jesienią 2012 roku, podczas przeprowadzania badań terenowych, pracownicy Muzeum byli świadkami domowego świniobicia w gospodarstwie pana Aleksandra Świerkota w Katowicach-Podlesiu. Na miejscu był znany rzeźnik, który zajmował się całością prac przy uboju. Pan Świerkot opowiadał, że ubój przeprowadza się od niepamiętnych lat według stałego scenariusza i w tym samym miejscu, czyli na podwórku nieopodal *gnojoka*.

Zgodnie z obowiązującymi przepisami na terenie gospodarstwa można dokonywać uboju cieląt do szóstego miesiąca życia oraz świń, owiec i kóz w dowolnym wieku. Przy uśmiercaniu zwierząt na terenie fermy powinny być spełnione wymagania określone w przepisach o ochronie zwierząt (m.in. przedubojowe pozbawienie zwierzęcia świadomości przez przyuczoną osobę, ubój bez obecności osób niepełnoletnich), systemie identyfikacji i rejestracji zwierząt oraz o ochronie zdrowia i zwalczaniu chorób zakaźnych zwierząt⁶⁷. Świniobicie rozpoczyna się ogłuszeniem świni uderzeniem obuchem siekiery w głowę, następnie upuszcza się krew oraz usuwa sierść. Dawniej robiono to tradycyjnie, poprzez opalenie w słomie, obecnie za pomocą palnika. Niegdyś na Górnym Śląsku, w wielu gospodarstwach, zabite zwierzę układano w dużym, drewnianym korycie, gdzie parzono wrzątkiem, aby łatwiej można było usunąć owłosienie ze skóry. U pana Aleksandra tradycyjne wyparzanie w korycie zastąpiono bezpośrednim polewaniem wrzątkiem. Do czyszczenia i rozbioru tuszę podwieszają się na specjalnej windzie. Ważną pracą rzeźnika było przygotowanie tradycyjnych wyrobów, takich jak: *krupnioki* (kaszanki), *żymloki* (bułczanki), *wuszty* (kielbasy), *preswuszty* (salcesony), *leberwuszty* (wątrobianki, pasztety). Tradycyjnie świniobiciu towarzyszy gościna krewnych, sąsiadów i zwyczajowy poczęstunek wódką.

Zakończenie

Czy opisane w artykule cztery gospodarstwa przetrwają? – zobaczymy za kilka lat. Świat się zmienia, a wraz z nim rolnictwo i życie w gospodarstwie, w otoczeniu pól i łąk. Czy za niedługi czas zabudowania i wybrane czynności związane z pracą w tradycyjnych gospodarstwach zobaczyć będzie można jedynie w skansenach? Tradycyjne rolnictwo ukierunkowane głównie na zaspokajanie potrzeb rolników i ich rodzin oraz sprzedaż niewielkich nadwyżek na rynku ustępuje rolnictwu rynkowemu charakteryzującemu się dużą wytwórczością i przeznaczeniem produkcji prawie w całości na sprzedaż. Zaczęła się i trwa era rolnictwa wielkoobszarowego

■ 67 Ustawa z dnia 16 grudnia 2005 r. o produktach pochodzenia zwierzęcego, Dz.U. 2006, Nr 17, poz. 127; Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 9 lipca 2007 r. w sprawie wymagań weterynaryjnych przy produkcji mięsa przeznaczonego na użytek własny. Dz. U. 2007, Nr 132 poz.919; Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 21 października 2010 r. w sprawie wymagań weterynaryjnych przy produkcji mięsa przeznaczonego na użytek własny. Dz. U. 2010, Nr 207 poz.137.

i plantacyjnego. Wspomniani rolnicy na ogół nie widzą perspektyw w tradycyjnym gospodarowaniu. Produkcja rolna i jej zbyt nie przynoszą oczekiwanych efektów, co w sumie przekłada się na niewielkie dochody. Obserwując wymienionych rolników, nie sposób oprzeć się wrażeniu końca pewnej ery związanej z dawnym statusem rolnika, wartościami społecznymi na wsi i wiarą w odradzające się życie związane z powtarzającym się cyklem wiosny, lata, jesieni i zimy.

Fot. 11. Uprawa pola przy byłej kopalni węgla „Andaluzja” w Piekarach Śląskich-Brzozowicach-Kamieniu

Fot. A. Kreis, 2014 rok

Projekt badawczy został częściowo podsumowany wystawą czasową. Ekspozycja składa się z fotografii przedstawiających rolników, ich gospodarstwa oraz uprawy rolne. Wystawę wzbogacano o ekspozycje korespondujące z opisami na tablicach. Na ekspozycji można zobaczyć, jak drzewiej i jak dziś przebiegało świnioobicia, jakimi narzędziami dawniej uprawiano ziemię i jak jest obecnie. Wystawie towarzyszą multimedia w formie krótkiego filmu przedstawiającego prace polowe.

The Last farmers in the Industrial Part of Upper Silesia

Last farmers in the industrial part of Upper Silesia is a research project of the Museum „Upper Silesian Ethnographic Park in Chorzów” implemented in the cities of Katowice and Piekary Śląskie in 2012–2014. The researches were conducted in selected traditional farms. Currently living farmers residing and working in an urban landscape of the central part of Silesia are particularly exposed to harsh neighborhood of newly constructed housing estates of both single- or multi-family character. Unfortunately, this coexistence results in gradual disappearance of the original farming. As a consequence of the researches an ethnographic exhibition was organized in the Museum from June to December 2015.